

IZ DNEVNIKA KOMANDANTA 2. PROLETERSKE BRIGADE

13. februar — *Šarića Brijeg* ... Iz Posušja smo sa 1. bataljonom¹ došli u ovo selo. Juče smo uputili 4. bataljon² da čisti područje Rakitnog, koje obuhvata nekoliko razbacanih malih sela. Bataljon je izvršio zadatak. Razoružao je seosku miliciju i seljake pustio kućama. Otpor su davali dvojica ustaša koji su u puškaranju ubijeni.

Stigla nam je zapovest štaba divizije za pokret preko Rakitnog za Drežnicu ... Zadatak naše brigade: zauzimanje željezničke stanice Drežnice, rušenje pruge i puta ka Mostaru i sprečavanje pomoći iz Mostara svim italijanskim garnizonima u dolini Neretve.

14. februar— *Donji Potklečani (Rakitno)* . . . Posle čišćenja Rakitnog, 4. bataljon se smestio u zaselak Vukojevo. Ostale jedinice brigade nalaze se na prostoru Šarića Dolac — Gornjis. Potklečani i Gornje i Donje Konjsko.

Izdali smo zapovest za pokret svih jedinica:

1. i 4. bataljon kreću večeras u 20 časova, a ostale jedinice izjutra u 2 časa.

Avizirali smo i akciju u Drežnici.

15. februar... 1. i 4. bataljon koji su činili prethodnicu stigli smo zaglavljene u smetovima Karanovih klanaca. Iako su borci ovih bataljona išli napred i prtili prolaz, konji njihovih komora su propadali do trbuha i ostajali nemoćni u snegu.

¹ 1. bataljon 2. proleterske brigade sačinjavali su borci iz Srbij — sa područja Požege, Arilja i Ivanjice, pa su i čete ovog bataljona nosile nazive ovih varošica.

² 4. bataljon se zvao Užički, jer je veći broj boraca bio iz Užic. i okoline, a jedna četa sa Zlatibora. Do ovog perioda sve jedinice su s popunjavale i borcima iz Bosne i Dalmacije.

Posle izdržanih natčovečanskih napora po mrazu i snegu, svi smo bili željni sunčeve toplote, a iznemogli konji trave, čije ih je zelenilo oko razasutih potočića Drežanke neodoljivo mamilo. Međutim, radost je bila pomučena žestokim bombardovanjem neprijateljske avijacije, pri čemu je ranjeno nekoliko boraca 4. proleterske brigade koja se kretala za nama. Nastradalo je dosta konja iz intendanture i bolnice.

U toku dana održan je sastanak sa štabovima bataljona i izdata je zapovest sa skicom za napad na Drežnicu:

I. kolona 2. i 3. bataljon sa protivtenkovskim topom i dva teška bacača: jedna četa 2. bataljona napada neposredno železničku stanicu, a jedna četa 3. bataljona utvrđenje više stanice u kojem se nalaze Italijani; mora se onemogućiti prebacivanje neprijatelja skelom preko Neretve.

II. kolona 1. i 4. bataljon, sa dve čete 5. bataljona i pionirskim odeljenjem: komandant kolone je drug Lune. Kolona se ima prebaciti skelom preko Neretve; 1. bataljon ruši most na Belom potoku i zatvara put od Mostara; pioniri i dve čete 5. bataljona ruše put ka Mostaru; 4. bataljon, pojačan četom 1. bataljona, čisti Gornje Selo i Jasenjane.

III. kolona jedna četa 5. bataljona i pionirsko odeljenje — ruši prugu ka Mostaru.

Borbeni znaci za 15. februar: »Velež — Vulkan«, a za 16. februar »kidaj — prugu«; početak napada — kad se stigne na železničku stanicu.

Počela je borba oko utvrđenja na uzvišici iznad železničke stanice. U prvom naletu utvrđenje nije palo. Četi iz 3. bataljona poslali smo u pomoć jednu iz 2. bataljona. Jedan vod 3. bataljona otišao je u selo Vrđi (južno od Drežnice) da uhvati vezu sa bataljonom 2. dalmatinske brigade. Pošto taj bataljon nije stigao, vod se zadržao u Vrđima radi obezbeđenja od protivnapada sa tog pravca.

16. februar — Drežnica. — Nismo prebacivali naše delove na levu obalu Neretve jer su Italijani tukli skelu i čitav

prostor oko nje. Nadali smo se da ćemo osvojiti utvrđenje i onda neometano prebaciti jedinice na drugu obalu. Međutim,, oko 2 časa ukazali su se farovi duge kolone neprijateljskih vozila koja su se oprezno kretala putem od Mostara. Hitno je izdato naređenje da se sva vatra koncentriše na put u trenutku kada kolona dođe naspram železničke stanice; napadi na utvrđenje privremeno su obustavljeni. Kada je kolona stigla naspram železničke stanice obasuta je iznenadnom, efikasnom vatrom iz svih oruđa. Prvi kamion je bio pogođen i onesposobljen, dok su ostali bezuspešno pokušavali da prođu. Zadnjidelovi kolone nastojali su da se okrenu ka Mostaru, ali im je i taj pokušaj propao. Čitava kolona bila je blokirana na uzanom putu između visokih litica i strme obale Neretve. Italijani su se ukopavali na putu, koristeći pri tome jarak i kamione kao zaklon.

U svitanje smo »antitenkovcem«³ i bacačima tukli kamione mnogo preciznije. Jedan od njih, natovaren municijom, eksplodirao je. Nastalo je bežanje i kukanje Italijana.. .

U prvi sumrak, 3. četa 2. bataljona naše brigade otpočela je napad na utvrđenje, a 1. bataljon i pioniri prebacivanje skelom preko Neretve. Pri prvom pokušaju Italijani su nam izbušili čamac, ranivši nekoliko drugova. Čamac je međutim začepljen i prebacivanje je nastavljeno. U dva-tri navrata ranjeno je još nekoliko drugova, ali je prebacivanje uspelo i prva grupa bombaša izvršila je juriš na Italijane ukopane pored kamiona više same skele na strmoj levoj obali Neretve. Istovremeno je putem od Grabovice stigla i četa 4. brigade. Nekoliko Italijana je poginulo u prvom naletu ove čete i naših bombaša; jedni su potražili spasa u Neretvi, gde su se podavili; drugi su se predavali, a neki su bežali putem ka Mostaru, proganjeni od naših pretходница. Nešto Italijana se posakrivalo po žbunju i iza stena oko ceste i u njenim propustima, pa su se u svanuće predavali sami ili su ih patrolе pronalazile i zarobljavale. Od čete 4. brigade saznali smo da se u Donjoj Grabovici nalazi mali žičani most preko Neretve, pa smo uputili 3. i 4. bataljon prugom da tamo' pređu na levu obalu, jer je prebacivanje skelom teklo suviše sporo.

³ Protivtenkovski top koji je 2. proleterska brigada zaplenila u svojim prvim okršajima s Nemcima. Ušao je u istoriju brigade kao odlučujući faktor u mnogim borbama brigade. Jedino je artiljerijsko-oružje koje nikada nismo ostavljali.

Likvidacijom utvrđenja Drežnica rukovodio je drug Sredoje, koje je oko 22 časa bilo zauzeto...

U borbi kod Drežnice zaplenili smo: 23 kamiona, dva blindirana automobila i jedan motocikl; 4 teška bacača, 5 teških mitraljeza, 11 puškomitraljeza, 230 pušaka i 16 revolvera; oko 300.000 mitraljeskih metaka i 560 mina za bacače; zatim nešto hrane i ostale vojne opreme. Poginulo je 137, a zarobljeno 85 italijanskih oficira, podoficira i vojnika.

Naši gubici: 12 ranjenih drugova, od kojih dva teže. Jedan od njih, Dobrivoje Bojović (siromašni seljak iz sela Drenove sa Zlatibora) podlegao je ranama. Ostavio za sobom staru majku i malu sestru. Otac mu je umro pre rata.

18. februar — Drežnica. — Štab italijanske divizije »Murde« iz Mostara saznao je za sudbinu svojih jedinica u dolini Neretve. Iako se tvrđava u Jablanici još držala, italijanska komanda je verovatno mislila da se ona već predala, te je preko štaba naše divizije ponudila pregovore o razmeni zarobljenih Italijana.

Pregovori su završeni time što je ostalo da nam odgovore na naše uslove, a nešto hrane za zarobljene Italijane dopremili su sutradan kamionima do porušenog mosta.

19. februar — Jasenjani. — Kombinovane čete 1. i 3. bataljona izvršile su napad na četničke bande u selu Ravne. Četnici su iz sela proterani, a ostavili su za sobom 6 mrtvih, 4 zarobljena i nekoliko ranjenih. Zaplenjen je 1 teški bacač sa nešto mina, 11.000 puščanih metaka i nešto konzervi i dvopeka. Talijani su četnike dobro snabdevali municijom, jer su ovi pripucavali čitav dan na naše položaje uz paklenu dernjavu i psovku. Hranu su im Italijani bacali padobranima.

Posle sređivanja bolnice i raspodele zaplenjene opreme po bataljonima, Aleksa i Krcun su iz Drežnice došli u Jasenjane.⁴

⁴ U Jasenjanima je štab 2. proleterske brigade doživeo bombardovanje u jednoj kući. Iz te kritične situacije poginuo je samo član politodela brigade Marko Šofranac.

23. — *februar*. — Jutros smo uputili Luneta u Jasenjane da ostane sa 1. bataljonom i ostalim našim delovima (a Sređoje da sa 3. bataljonom pređe u Gornje Selo). Zbog učestale artiljerijske vatre na naše položaje i intenzivnog bombardovanja, postoji mogućnost napada četnika uz podršku artiljerije. Intendanturu i deo čete pratećih oruđa, sa rezervnom municijom, prebacili smo u Sjenicu (severno od Drežnice).

26. *februar* — *Jasenjani*. — Sa Aleksom sam stigao do 1. i 4. bataljona. Neprijatelj stalno i žestoko tuče naše položaje haubicama, brdskim topovima i bacačima. Naši drugovi prave bunkere od kamenja, da se svaki borac što bolje obezbedi.

U toku noći stiže izveštaj da su uhvaćeni četnički kuriri kod kojih je nađena zapovest za napad četnika na položaje oko sela Vrđi (desna obala Neretve, južno od Drežnice) koje drži 2. dalmatinska brigada. U napadu bi učestvovala Nikšićka i Trebinjska četnička brigada sa nekim samostalnim bataljonima pod komandom majora Gojnića i majora Pajovića. "Zapovest je potpisao načelnik štaba, generalštabni kapetan I klase Vlad. Đukić. Izdajnička rabota oficira bivše jugoslovenske vojske nastavlja se. Da bi se osujetio i ovaj napad, Lune je po naređenju štaba divizije uputio naš 2. bataljon iz Drežnice kao pojačanje 2. dalmatinskoj brigadi.

28. *februar*. — ... Stiže izveštaj 2. dalmatinske brigade da su potukli četnike. Hvale naš 2. bataljon koji je silovito jurisao na četnike i oteo im: 1 teški mitraljez, 1 teški bacač, 1 laki bacač, nešto pušaka i municije. Samo naš bataljon je ubio oko 15 četnika, a ranio i zarobio oko 50; 2. dalmatinska brigada je ovog puta osvetila svoje drugove poginule pre osam dana. Sada progoni razbijene četničke bande do Raške gore i Goranaca (severozapadno i severoistočno od Mostara).

Stiže naređenje štaba divizije da prebacimo dva bataljona u Drežnicu. Malo kasnije stiže novo naređenje da cela brigada krene pravcem Drežnice — Jablanica — Prozor, zbog izmeњene situacije i nadiranja Nemaca od Gornjeg Vakufa.

1. mart. — Danas je godišnjica osnivanja naše brigade.. Spremili smo se za skromnu proslavu na položajima, a evo proslavljamo je u ubrzanom maršu, da bismo sprečili Nemce u njihovom nadiranju ka Prozoru.

Prva etapa marša je do karaule Jablanice, gde primismo naređenje od druga Tita da odmah produžimo pokret ka Prozoru. Obećano nam je da će nam u susret doći kamioni radi bržeg prebacivanja jedinica do Prozora.

U Jablanici smo se susreli sa štabom 1. proleterske divizije. Posle večere i malo predaha nastavljamo pokret u toku noći.

2. mart. — Negde oko Gračanice, u dolini Rame, sačekajte nas kamioni. Sa 1. bataljonom prebacismo se do Prozora, gde stigismo izjutra. Još nekoliko četa je prebačeno ovim kamionima do Prozora; 3. i 4. bataljon i ostali delovi brigade izdržali su ovaj marš od oko 60 km, tako reći, bez predaha.

U 14 časova stižemo sa 1, 3. i 4. bataljonom na Makljen iznad serpentina, severozapadno od Prozora. Tu zatekosmo naše haubice kako tuku nemačke položaje. Kurir 1. dalmatinske brigade (1. proleterske divizije) dočeka nas je sa pismom svog štaba.

1. dalmatinska brigada vodi borbe sa nadmoćnijim neprijateljem na položajima Crni vrh (kota 1206). Upućujemo im naš 1. bataljon koji neposredno iz marša stupa u borbu. Uspevaju da zadrže napredovanje Nemaca i da ih malo suzbiju. (U ovom okršaju 1. bataljon je imao nekoliko ranjenih drugova.)

3. mart — Makljen. — Stiže zapovest druga Tita za opšti napad na nemačku grupaciju koja kreće ka Prozoru.

U zapovesti se insistira da se ova nemačko-ustaška grupa razbije. Napad je predviđen za 15 časova zato što su prošlih dana guste magle obavijale šume i visove ovog bojišta. Međutim, danas se magla podigla. Sipala je povremeno sitna ledena kišica. Pored toga, Nemci su držali povoljnije položaje na Crnom vrhu, te je 1. bataljon naše brigade počeo nanad u prvi sumrak i uspeo da potisne neprijatelja sa prvih položaja. Pošto nije bilo sadejstva bataljona 1. dalmatinske brigade, Nemci su u protivnapadu povratili izgubljene položaje.

Neprijatelju su naneti osetni gubici, a 1. batajon je imao nekoliko mrtvih i ranjenih drugova. Među poginulima su vodnik Vlada Radovanović⁵ i desetar Sadžak.⁶

5. bataljon upućujemo u pomoć 1. bataljonu, a Sredoja da objavi komandu nad njima. U ponovnom napadu oba naša bataljona, uz pomoć jedinica 1. dalmatinske brigade, zbrisali su Nemce sa položaja goneći ih do Vrbsa. ..

Sa prvih položaja ka selu Pidrišu 2. i 3. bataljon su uspeli da potisnu Nemce. Oba bataljona su pretrpela gubitke, naročito Drugi, koji je imao priličan broj ranjenih i ozleđenih. Po završetku borbe koja je trajala do 22 časa, na osmatračnicu je stigao komandir čete 2. bataljona drug Kozoder⁷ sa jednom desetinom. Mrak je bio gust i ništa se nije videlo. Osvetlili smo ih baterijama. Polovina ih je bila bez kapa, nekolicina bez pušaka, nekima je nestao rukav sa bluze, nekome šinjel, nekome je bluza bila rasparana do okovratnika, dok su na nekima visili dronjci od čakšira. Svi su bili krvavi i blatnjavi po licu i rukama, sa čvorugama i modricama, a neki i sa modro-crvenim otokom na oku. Sa komandirove glave, oblepljene krvlju i blatom, svetlucale su samo oči. Dva borca koji su ogluveli od eksplozije i pretrpeli nervni slom, tupo su nas gledali ne prepoznajući nikoga.

4. mart — Piciriš. — Oba bataljona (1. i 5) su do zore sređena i krenulo se u ponovni napad sa noćas osvojenih pozicija. U prvom jutarnjem naletu 1. bataljon je zarobio nemačkog majora, komandanta ovog sektora i zaplenio 3 »šarca« i 4 parabeluma. Kurir Badžo⁸ vezao zarobljenog majora nekom uzi-com i drži jedan njen kraj u ruci:

— Ne piše im se dobro, druže komandante, kad smo im počeli zarobljavati više oficire — obraća mi se sa smeškom na licu.

⁵ Iz sela Račiće kod Užičke Požege, koje je dalo dva narodna heroja: Petra Lekovića, prvog narodnog heroja Jugoslavije i Vladimira Vladu Radovanovića.

⁶ Milan Sadžak, rodnom iz Bosanske krajine.

⁷ Isidor Kozoderović, rodnom iz sela Prislonice kod Čačka.

⁸ Predrag Stojković Badžo, rodnom iz sela Viševca blizu Rače (krajujevačke). Kao dečak stupio u partizane. Hrabar i omiljen među drugovima. Ranjavan je više puta.

Badžo »otera« nemačkog oficira štabu divizije i odnese ujedno kratak izveštaj o razvoju situacije.

5. mart — *Strmica*. — Napad je trebalo da počne sinoć u 21 čas, ali su tenkovi zakasnili, pa je započeo tek jutros u 5 časova. Mada se jedan tenk odmah pokvario, sa drugim su 2. i 4. bataljon jurnuli ka neprijatelju. Od silnog oduševljenja, borci su bili brži od malog tenka čije je brujanje i stenjanje u blatu jedne uzbrdice toliko poplašilo Nemce da su u panici napustili iskopane rovove i pobjegli ka Gornjem Vakufu. Naše jedinice su ih u stopu gonile. U jurišu je zauzeta i Strmica (kota 785), do samog Vakufa. Vakuf je ispod nas i u njemu gužva od nemačke komore i vojske.

6. mart — Stigli smo u Prozor. Dok jedinice prolaze bez zadržavanja, svratismo u Vrhovni štab za obaveštenje o situaciji. . . Pored ostalog, upoznaše nas sa detaljima zadatka koji mora biti izvršen u toku sledeće noći.

Popodne stižemo u Jablanicu. Pošto ga je zamenila neka jedinica na Pidrišu, 3. bataljon je prebačen kamionima. Sve komore i naša teška oruđa prebacuju se pešice. Komore moraju ostati u Jablanici i okolini dok inžinjerci ne izgrade most posle razbijanja četničke grupacije. Bataljoni se nerado odvajaju od svojih komora i teških oruđa. . .

Sva tri naša bataljona dremaju pored vode čekajući svoj red. Pojedinci su već bili na srušenoj konstrukciji mosta i pričaju da se, sa njene sredine, od prevelike huke koju voda proizvodi udarajući o porušenu konstrukciju, ništa ne čuje na nižim delovima mosta.

7. mart. — Ponoć je prevalila. Borci oba bataljona 2. dalmatinske brigade nalaze se načičkani na konstrukciji kao roj pčela kada se uhvati oko matice. Za njima se u neprekidnom lancu počeli nadovezivati borci našeg 2. bataljona.

Začusmo raspravu negde ispred nas, na najopasnijem delu olupine od mosta. Preko jednog gvozdenog nosača trebalo je

preći nekoliko koraka bez ikakvog pridržavanja, jer ništa nije bilo nadohvat ruke za šta bi se u slučaju pada moglo uhvatiti. A Neretva, iz koje štrče delovi polomljenog železa, bučno preti odozdo. Dva najhrabrija druga u bataljonu hoće da se vrate. Stotinu su puta jurišali na bunkere i borili se prsa u prsa sa raznim neprijateljima, ali neće, vele, da se udave u Neretvi. Ne znaju da plivaju. . .

Ostavili smo nekoliko drugova na ivicama ove provalije da prihvataju ostale, jer pri poslednjem iskoraku sa strmog železa na zemlju čovek oseća kao da ga neka sila za ramena vuče dole, u ponor.

Oba bataljona 2. dalmatinske brigade odagnala su četnike i sa jedne i sa druge strane porušenog mosta, tako da su naše jedinice neometano izlazile i produžavale ka svom cilju. Naš je zadatak bio da, bez obzira na to šta se događalo na Neretvi, hitamo ka selu Krstac (kota 595) i dalje ka selu Javoriku.

Umorni i neispavani lagano smo se kretali uzbrdo očekujući četničke napade ili bar pripucavanje iz zasede. Pri zastancima, osmatrali smo dolinu Neretve i povremeno prasak i odsev bombi. Ponekad bi zakrkljalo kao u kazanu i za trenutak prestajalo, da bi se kasnije, sa pomeranjem borbe niz Neretvu, opet nastavilo. Sa olakšanjem krećemo dalje, jer je očigledno da Dalmatinci jurišima proširuju naš mostobran. Pomalo smo bili začuđeni što nas baš niko ne napada. Pitali smo se šta bi od onolike četničke sile.

Počinjte da sviće. Ubrzavamo kretanje kolone po visoravni koja se blago penje ka selu. Predosećamo da smo malo zakasnili i gotovo trčeći grabimo ka selu. Jednu četu 4. bataljona uputili smo ka potoku Vrankovina da presretne četnike koji odstupaju pred bataljonima 2. dalmatinske brigade.

8. mart. — U 6 časova izjutra 2. bataljon je proterao četnike iz Javorika i najurio ih Nemcima u Čelebić (selo u dolini Neretve). Nemci tek što su bili stigli iz Ostrošca i počeli da se pripremaju za logorovanje. Po komešanjju koje je zavlдалo među njima, zaključismo da su ih četnici verovatno zaplašili brojem naših snaga, kako bi time opravdali svoje bežanje. Bilo kako bilo, Nemci se počеше ubrzano spremati da napuste i Čelebić.

2. bataljon je orijentisan prema Celebiću. Od Alekse stiže kurir. On je sa 4. i 5. bataljonom u Brezi. Vratismo kurira sa naređenjem da 4. bataljon siđe u Memeja Selo. Ubrzo smo i mi krenuli ka Brezi, gde nam stiže zapovest štaba divizije za napad na četnike ispred nas.

9. mart. — U toku noći stigao je bataljon 4. brigade, a ujutro i štab divizije, na kome se primećivala ljutina. Međutim, kad osmotriše četničke snage s one strane Idbara, odljutiše se i delimično saglasiše sa našim odlaganjem napada.

Nemačka artiljerija iz Celebića, neprestano od prošlog dana, tuče Javorik i Bunare. Poginuo je kurir Samardžić⁹ iz 2. bataljona, a lakše ranjen Veco.¹⁰ Neprijateljska avijacija takođe bombarduje. Iz drugog bataljona je poginuo Duško,¹¹ a ranjen vodnik Dimitrijević¹² i još tri druga.

Stigao je Lune sa 1. i 3. bataljonom. Uveče naša brigada kreće ka četničkim položajima pravcem: Breza — Memeja Selo — Božići — Nuhići — Idbar — Cosići — Ljubina planina. Pred zoru smo izbili na Ljubinu planinu. Zadatak je izvršio uglavnom 1. uz pomoć 2. bataljona. Na ovom pravcu sačekale su nas tri četničke brigade. Posle pruženog otpora četnici su pobjegli u Bijelu, ostavljajući za sobom nekoliko mrtvih. Zarobljen je samo jedan Pivljanin.

10. mart — *Siljevica, Majdani.* — U noćasnoj borbi imali smo 4 ranjena druga. Simo Karapandžić (rodom sa Korduna) podlegao je ranama.

1. i 4. bataljon nalaze se na položajima Majdani (kota 1345, zapadno od Gornje Bijele), a ostale jedinice i štab brigade na Radovcu i Siljevici. Poslali smo izveštaj štabu divizije koji nam uveče izdaje naređenje za napad na četnike oko Gornje Bijele. Pošto je štab 4. brigade sa svojim jedinicama stigao na Radovac, otišli smo do njih. Zbog ispada četnika prema 2. dalmatinskoj brigadi, štab 4. brigade je već uputio dva bataljona dalmatinskoj u ispomoć. Pošto nas 4. brigada nije mogla sle-

⁹ Dane Samardžić, rodom iz Like.

¹⁰ Veselin Perović Truša, rodom iz Gornjeg Milanovca.

¹¹ Duško Milić, rodom iz Kninske krajine.

¹² Momčilo Dimitrijević, rodom iz Užičke Požege.

diti, odgodili smo napad za sutradan i o tome obavestili štab divizije.

11. mart. — U toku prepodneva četnici su izvršili napad na naše bataljone u Majdanima; iz 1. bataljona su poginula dva druga, a tri su ranjena. Poginuli: Zorić¹³ (ostala imena ne mogu pročitati jer se mastilo od vlage razlilo).

Sve bataljone grupišemo na položaje Majdani za napad u 15 časova. Četnici su nas preduhitrili, ali su našim protivnapadom odbačeni. Njihovo se gonjenje nastavlja; 3. i 4. bataljon su izbili na položaje Gudec i Paljevine, dok ostale jedinice gone razbijene četničke delove i grupice levo i desno od pravca kretanja brigade. Ubijeno je oko 15 bradonja, ali je taj broj verovatno veći, jer borci ne pretresaju poprište borbi, već prijavljuju samo ono što vide usput.

Bataljoni 4. brigade krenuli su oko 18 časova ka Medaskoviću, radi obezbeđivanja od Konjica.

12. mart — selo Borci. — U 6 časova ulazimo u selo Borci na čelu sa 2. bataljonom; 3. i 4. bataljon su na položajima Zdravac, ka Popratinama, razbili tzv. Sarajevsku četničku brigadu, deo Konjičke, meštansku četvu i Župski muslimanski bataljon. Pojavu muslimana u borbi protiv nas tumačimo kao rezultat ujedinjavanja svih reakcionarnih slojeva u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Predalo nam se 75 muslimana i meštanskih četnika sa oružjem. U kolibama je pronađeno 111 mina sa teškim bacačem, 2 puškomitraljeza, nešto kukuruznog brašna i pirinča.

3. bataljon kontroliše pravac od Prenja preko Crna polja (jugozapadno od Boraka). Ostale jedinice smo razmestili na prostoru Borci — Jezero — Dolovi. Poslali smo izveštaj štabu divizije.

13. mart — Dolovi. — Štab divizije stiže do nas. Rešio je da se, bar jedan dan, naša brigada odmori na ovom prostoru. Zato prebacuje 4. brigadu u prethodnicu glavnine. Vele da je u razbijanju četničkih bandi naša brigada, kao prethodnica, dosad tačno i u potpunosti izvršavala sve zadatke, pa i one naj-

¹³ Milan Zorić, rodom negde iz Bosanske krajine.

teže: prelaske preko reka i klisura kao što su: Drežnica, Jablanica, Idbar i Bijela. Brigada je s dosad neviđenom prodornošću unosila paniku u neprijateljsku pozadinu.

Posle ovih pohvala obavestiše nas da su svi ranjenici prebačeni preko Neretve. Nemci su ušli u Prozor i oprezno se kreću ka Rami. Na istočnom frontu oslobođena je Vjazma, dok Nemci vrše protivnapad na Harkov.

Poginulo je 9, a ranjeno 3 druga. Među poginulima su: politkomesar čete Mirko Jovičić, desetar Dobrica Vasović (obojica rodom iz okoline Čačka).

15. mart. — Prema najnovijoj zapovesti štaba divizije, naša brigada je krenula pravcem: Borci — Glavatičevo — Dužani — Zavodac (severoistočno od Glavatičeva). Četnici su držali Lipotu i položaje oko Grabovice i Čičeva.

3. i 4. bataljon našli su se u situaciji da se pod neprijateljskom bacačkom i mitraljeskom vatrom prebacuju pored Neretve. Ranjeno je nekoliko drugova iz 3. bataljona.

2. bataljon smo uputili prema četnicima, a sa 1. i 5. bataljonom, četom pratećih oruđa i ostalim delovima brigade preгазили smo Neretvu. Tek što smo malo poodmakli od voda, a kolonom se pronese poruka: »Komandant brigade napred«. To preseče usputni razgovor sa drugovima iz štaba, jer nam nikako nije bilo jasno otkuda to da četnici tuku našu kolonu, kad je prema njima otišla 4. brigada, a ka Nevesinju 10. hercegovačka.

Sustigao nas je 2. bataljon. I on se prebacivao preko Neretve pod neprijateljskom vatrom.

Sa kolonom smo se zaustavili ispod sela Srednjih Njiva, u potoku. Lune nas je obavestio da je sa 3. i 4. bataljonom stigao u Dužane i Zavodac. U toku noći stiže naređenje štaba divizije da se pokret na dosadašnjem našem pravcu kretanja zaustavlja i da dođemo na sastanak u štab divizije.

16. mart — *Raziće* — *Srednje njive*. — Aleksa i ja odlazimo u obližnje selo Raziće na sastanak koji je zakazao štab divizije. Tamo sačekasmo naređenje Vrhovnog štaba za likvidaciju četničke grupe na prostoru Lipeta — Banjdo. U napadu učestvuju 1, 2. i 4. proleterska brigada.

17. mart. — Osvanuli smo u Borovu dolu. Sređuje se sa 1. i dve čete 2. bataljona odvojio i krenuo u selo Dramiševo, dok mi sa ostalim delovima brigade produžavamo ka Seijanima i Kruševljanima. Četnici su se negde povukli. Meštani koji su bili s njima predali su 5. bataljonu puškomitraljez »brno«, oko 20 pušaka i dva sanduka municije.

18. mart — *Kruševljani*. — ... Oko 12 časova stiže zapovest štaba 2. proleterske divizije da sa jedinicama krenemo pravcem Kruševljani — Lađanica i dalje, uz desnu obalu Neretve, do Doljana, preko Zabrdana.

19. mart — *Zabrdani*. — Celu noć proveli smo u marševanju. Usput smo svratili u štab divizije i razgovarali o pokretima i akcijama. Izneli smo ocenu štabova naših bataljona i štaba brigade o izlišnosti ovog poslednjeg pokreta svih jedinica ka Kruševljanima. ...

Štab divizije skrenuo nam je pažnju da ga brže obavestavamo o promenama na pravcu kretanja, jer će naša brigada i dalje nastupati kao prethodnica glavnine. Sa svoje strane, štab divizije će ubuduće nastojati da rastojanje između dva štaba bude što kraće, koliko god to bude moguće.

Uveče je brigada krenula. U poslednje vreme 3. bataljon zakašnjava sa pokretom i akcijom. Komandiri se žale na komandanta bataljona.

20. mart — *kota 943 (severozapadno od sela Luko)*. —¹U zoru smo prešli potok Repište, dok su 1. i 2. bataljon već izbili na Luko i proterali četničke patrole. ... 2. bataljon produžuje u Sočane, a 1. bataljon se zadržava u selu Luko, na položajima prema četnicima u Obiju.

Na vreme smo izdali zapovest za noćni napad na četničke snage u Obiju:

2. bataljon da ostane na komunikaciji i zatvori pravac od Kalinovika, kod sela Romani;

1. i 3. bataljon da pređu cestu kod sela Romani i obuhvate Obalj sa pravca od Kalinoviika;

4. bataljon da pređe potok Jezericu i obuhvati Obalj sa jugoistočne strane;

5. bataljon je u rezervi.

21. mart — *Obalj*. — Aleksa i ja prešli smo jutros u Obalj. Sinoć je zadatak izvršen: četnici su brzo razbijeni i likvidacija Obija izvršena je po planu; 3. bataljon je zarobio dva četnika sa puškomitraljezom; 4. bataljon je pobio oko 10 bradonja, a nekolicinu ranio i zarobio.

Po zauzimanju Obija, 4. bataljon je otišao u selo Strane (severno od Uloga) i uhvatio vezu sa 4. bataljonom 1. proleter-ske brigade. Preko njega smo dobili obaveštenje od Miloja¹⁴ da je sa dva bataljona 1. proleter-ske brigade zauzeo Ulog i uhvatio vezu sa jedinicama 3. divizije koje zajedno sa našom 4. brigadom operišu oko Nevesinja.

Po jedna četa 2. i 3. bataljona stalno je na položajima prema Kalinoviku, dok se ostale jedinice odmaraju u Obiju. Naspram čete 3. bataljona naišla je oveća grupa četnika sa belim krpama na puškama u znak predaje. Drugovi iz čete, naviknuti na ovakve prizore od prelaska Neretve, ne nadajući se ničemu neobičnom, zaboravili su zaključke sa četnih sastanaka u Borcima i nisu preduzeli ni minimalne mere predostrožnosti. Zapalili su cigarete i, radoznalo posmatrajući pridolazeće čet-nike, započeli razgovore. Četnici su stalno ponavljali da se pre-daju, jer im je dosadilo bežanje od Jablanice do Kalinovika i da neće da se tuku sa »braćom partizanima«. Kad su došli na potrebno odstojanje, odjednom su pobacali bombe među izne-nađene drugove. Iza ove četničke grupe pojavio se prikriveni streljački stroj četnika. Razvila se ogorčena borba. Uz pomoć ostale dve čete 3. bataljona koje su posle eksplozija bombi trče-ćim korakom izbile na položaje, odbijen je ovaj podmukli napad četnika.

Napadnut je i 2. bataljon. Četnici u nekoliko navrata obnavljaju napade, ohrabreni neznatnim napredovanjem svojih snaga zapadno od Kalinovika prema jedinicama 1. proleter-ske i 2. druge dalmatinske brigade. Bitka se bije od naših položaja sve do Treskavice. Šaljemo jednu četu 1. bataljona da preko Stavnja i Romanj-šume obuhvati četničko levo krilo i pomogne

¹⁴ Miloje Milojević, zamenik komandanta 1. proleter-ske brigade.

u proterivanju bandi. Četnici ne štede municiju. Imaju i priličan broj teških bacača. Negde od Kalinovika poče da dejstvuje i haubica, ali granate eksplodiraju oko sela Romani, verovatno u njihovim redovima. Posle svake eksplozije granate, ova banda ispred naših položaja vrišti i pocikuje.

Naš 5. bataljon je stigao u Obalj. Očekujemo i 4. bataljon da stigne iz sela Strane. Preporučili smo Miloju da pošalje i njihov 4. bataljon radi daljih akcija ka Kalinoviku. Kad se osetilo dejstvo čete 1. bataljona na levom krilu četničkih položaja, rasrdeni 3. bataljon je u tri uzastopna juriša zauzeo četničke položaje i saterao bandu do Ljubina brda. Današnju neopreznost 3. bataljon je skupo platio; imao je nekoliko mrtvih i ranjenih od četničkih bombi.

22. mart — *Obalj, Ljubino brdo.* — ... Nigde se ništa ne čuje. Borci pogledaju u pravcu naše leve kolone. Štab brigade je prećutao činjenicu da su se 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada povukle preko potoka Vrhovina. U 1. proletersku brigadu, od boraca do komandanta, postoji ogromno poverenje. Zato, verovatno, svaki za sebe tumači ovo primirje kao predznak za buru koja će se sručiti na leđa četnika. Ni kroz doglede se ne primećuje kretanje četnika prema našoj levoj, povučenoj, koloni, sem poneke patrole ili pojedinca koji žurno odlaze u jednom ili drugom pravcu.

Međutim, u Kalinoviku vlada živost. Izbauljali četnici, posle odspavane noći, očigledno se dosađuju lutajući bez cilja čak i po golim livadama oko Kalinovika. U grupicama švrljaju oko neporušene tvrđave i nestaju iza njenih zidina. Neko organizovanije kretanje primećuje se na cesti, ka nama. Odjednom ugledasmo oveću grupu kako izbija iza ivice jednog golog brda u neposrednoj blizini Kalinovika. Grupa je imala duguljast oblik i činilo se kao da nešto teško tegli. Uskoro nas istureni osmatrači obavestiše da se primećuje živost kod četnika na položajima Ljubina brda, a malo zatim da se jedna kolona kreće u pravcu Kačuna (kota 1379) i Kukulina (kota 1325) u jačini od oko 200 četnika. U susret ovoj koloni poslali smo 1. i 4. bataljon (pravcem Titin do — Kačuna šuma) da je presretnu i razbije, a zatim da produže ka selu Jelašcu i dalje, prema dobivenoj zapovesti za napad na Kalinovic.

Kurir koji je otišao da dovede bateriju brdskih topova vratio se neobavljena posla. U potoku gde se juče nalazila, nema

je više. Raspitivao se kod jedinica 2. dalmatinske, ali niko ne zna gde je baterija. . .

U 24 časa krenula je naša kolona cestom ka Kalinoviku; 2. bataljon, kao prethodnica, očistio je selo Grajsaliće od ostataka četničkih bandi koje su pljačkale po selu. Prema informacijama dobivenim od pohvatanih četnika, bande su započele bežaniju padom prvog mraka.

23. mart — *Kalinovik*. — Posle kraćeg puškaranja sa četničkom zaštitnicom, 3. i 5. bataljon su već oko 3.30 časova ušli u Kalinovik. Tom prilikom ubijen je četnički komandant Kalinovika. U Grajsalićima nas je sustigao kurir od Miloja Milojevića koji nas ukratko obaveštava da je primio pismo, da treba da guramo napred i da iza nas ide on sa 3. bataljonom. Pred Kalinovikom nas stiže i kurir štaba 2. dalmatinske brigade. Vučković nas izveštava da je i on izdao naređenje svojim jedinicama i da Dalmatinci neće ostaviti 2. proletersku brigadu bez pomoći ako joj treba.

U 4.30 časova stižemo sa 2. bataljonom u Kalinovik. Pretrčavajući tvrđavu, patrola ovog bataljona našla je na spavanju u jednoj prostoriji dva učenika osmog razreda iz Vašojevićke grupe četnika. Četnici su u bežanju zaboravili da ih probude.

24. mart — *Kalinovik*. — Jedinice naše brigade su oko Kalinovika, u Jelašcu i Borijama; 1. proleterska brigada prolazi ka Trnovu, a 2. dalmatinska ka Foči.

U Kalinovik je stigao i štab 2. proleterske divizije. Brigada je završila bitku na Neretvi.

Ljubodrag ĐURIC